

завода за 1891 год. Ч. 2–3, С. 25, 34 / Из фондов Шосткинського краєведческого музея, № КВ–6353/Д–762.

45. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 2, л. 209.

46. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 14, л. 88.

47. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 8, л. 14.

48. Календарь Черниговской губернии на 1888 год. – Чернигов, 1887.

49. Архив автора. – Записи беседы с Л.Н. Бондарцевой.

50. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 8, л. 36.

51. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 8, л. 302.

52. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 10, л. 264.

53. ГАСО, ф. 1194, оп. 1, д. 14, л. 212.

54. Календарь Черниговской губернии на 1893 год. – Чернигов, 1892.

Кужельна О.В. Список мешканців пос. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії, що належали до стану «почесних громадян» (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті розкриваються передумови виникнення в першій половині XIX ст. нового стану «почесних громадян», описується порядок зачислення до цього стану, а також наводиться список мешканців поселення Шостка (Глухівського повіту Чернігівської губернії), що належали до стану «почесних громадян».

Ключові слова: стан, особистий почесний громадянин, спадковий почесний громадянин, Шостенський пороховий завод, Глухівський повіт, Чернігівська губернія.

Kuzhelna E.V. The list of inhabitants of the settlement Shostka of Glukhov district, Chernigov province, belonging to the class of «honorary citizens» (the end of XIX - beginning of XX centuries)

The article discusses the prerequisites for the rise in the first half of the 19th century, a new class of «honorary citizens», describes the procedure of inclusion into this class, and the list of inhabitants of the settlement Shostka (of Glukhov district, Chernigov province) belonging to the class of «honorary citizens».

Key words: the class, personal honorary citizen, hereditary honorary citizen, Shostka powder-mill, Glukhov district, Chernigov province.

12.03.2014 г.

УДК 94: 352.07 (477.51-25) «1901-1917»

Л.М. Шара

ЧЕРНІГІВСЬКА МІСЬКА УПРАВА 1901–1917 РР.: КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ

Йдеться про Чернігівську міську управу, що діяла упродовж 1901–1917 рр., акцентується увага на її повноваженнях, освітньому рівні особового складу, соціальному походженні, матеріальному забезпеченні, політичних уподобаннях управлінці.

Ключові слова: міське громадське управління, міська управа, міський голова, секретар, службовці.

Правове поле для діяльності міського громадського управління Чернігова початку XX ст. окреслювалося у загальноімперському Положенні 1892 р., чинність якого тривала аж до буремного 1917 р. Щоправда, в силу суспільно-політичних і

соціально-економічних потреб вносилися корективи і найбільше – протягом 1906 р., майже 80 доповнень, названих «Продовження» («Продолження») [19, 140]. Властиво, що закон 1892 р. порушив важливі підмурки самоврядування: звужив рамки самостійності й посилив контроль з боку державної адміністрації. Це дало підстави охрестити його «контрреформою» фактично відразу ж після оприлюднення [21, 18]; таку оцінку підхопила й радянська історіографія [13; 14]. Сучасним дослідникам притаманні контрверсійні погляди, в яких віддзеркалюються прагнення об'єктивно трактувати внутрішньополітичну ситуацію в країні часів Олександра III, що спонукала трансформування муніципального законодавства [1; 17].

Тема, присвячена формуванню й діяльності міського громадського управління Чернігова початку XX ст., уже вивчалася, зокрема акцентувалася увага на таких аспектах, як функціонування самоврядних структур у роки революції 1905–1907, Першої світової війни тощо [2; 3; 4; 16; 20]. Утім, досі в орбіту наукових пошуків не потрапляла проблема особового складу Чернігівської міської управи. На нашу думку, студіювання у даному напрямку є актуальним і містить дослідницьку новизну. Крізь призму соціального походження міських діячів, рівня освіченості, досвіду, особистісних якостей, уміння співпрацювати з представниками губернської влади можемо оцінювати здобутки й недоліки у роботі самоврядування. Відтак, мета цієї розвідки полягає у тому, щоби скласти колективний портрет міської управи Чернігова 1901–1917 рр.

Перш ніж реалізовувати означене, доречно наголосити на деяких загальних моментах. Згідно з Положенням 1892 р., Чернігівське міське самоврядування презентувалося двома інституціями: розпорядчою – думою та виконавчою – управою, що обиралися на чотири роки й очолювалися міським головою. До виконавчої структури входили міський голова, секретар і кілька управлінців, яких делегували гласні (думці, депутати) на першому ж засіданні новоствореної думи. Члени управи мали статус державних службовців, отримували заробітну плату у розмірі, визначеному думцями перед початком голосування за кандидатів [15, 46]. Міський голова та його «товариш» (заступник) затверджувалися міністром внутрішніх справ, секретар і члени управи – губернатором [15, 45]. Відповідно звільнення їх від посадових обов'язків до закінчення виборного терміну також належало до компетенції міністра внутрішніх справ або очільника губернії. Якщо міський голова залишав службу протягом перших трьох років, то проводилися нові вибори, якщо на останньому – четвертому – його повноваження поклалися на заступника. Члени управи теж працювали по 4 роки, але задля підбору дійсно кваліфікованих кадрів половина штату оновлювалася

через кожні два роки [15, 47]. Поміж них делегувався заступник міського голови [15, 37]. Секретаря управи, який водночас вважався і секретарем думи, обирали на термін, вказаний гласними.

Внутрішній механізм функціонування виконавчої структури, або так званий розпорядок, прописувався в ухвалених думою інструкціях. Натомість конкретизація обсягів роботи кожного службовця здійснювалася ними колегіально й санкціонувалася гласними.

Сфера діяльності управи окреслювалася широким колом питань від господарсько-побутових до соціальних. Буквою закону передбачалася і реалізація думських постанов, і право самостійного прийняття рішень. Виконавчою інституцією, приміром, затверджувалися плани будівництва приватних помешкань, громадських купалень, промислових закладів, безпечних з екологічної точки зору; видавалися дозволи на різноманітні перебудови й капітальні ремонти; спільно з представниками поліції контролювався процес забудови населеного пункту [15, 38]. Однак, міська управа була вмонтованою у систему губернського правління. Губернатор міг ревізувати її та підзвітні їй установи. Зафіксувавши порушення, він наполягав на виправленні. Якщо посадовці не визнавали провини, а з ними солідаризувалися ще й гласні, то справа передавалася на розсуд Губернського із земських і міських справ присутствія [15, 39]. Ухвала останнього вважалася обов'язковою для виконання, хоч і в такому випадку за самоврядними органами залишалася право оскарження у Міністерстві внутрішніх справ і Сенаті [15, 33].

Усі клопотання міського громадського управління до вищих владних інституцій адресувалися через губернатора, який надсилав їх у місячний термін до відповідного міністерства чи Головного управління зі справ місцевого господарства МВС, додаючи при цьому власний висновок [15, 40].

У Чернігові від початку ХХ ст. і до революції 1917 р. формувалися управи чотирьох скликань: 1901–1905, 1905–1909, 1909–1913 і 1913–1917 рр. Особовий склад, як зазначалося вище, був представлений міським головою, секретарем, який вів документацію, продуквану думою та управою, і трьома-чотирма управліннями, відповідальними за конкретні галузі господарства міста.

Упродовж 1901–1917 рр. обов'язки очільника самоврядування виконували Микола Дмитрович Рудін (травень 1901 – березень 1906 рр.) й Аркадій Васильович Верзилов (квітень 1906 – серпень 1917 рр.), їхніх заступників – Володимир Іванович Харченко (травень 1901 – червень 1905, грудень 1905 – травень 1907 рр.), Олександр Васильович Ляшенко (червень – грудень 1905 р.), Василь Тимофійович Нерода (травень – жовтень 1907 р.), Дмитро Васильович Биковський

(жовтень 1907 – 1913 рр.) та Іван Григорович Дзвонкевич (1913–1917 рр.) [7, 59 зв.]. Міськими секретарями працювали А. Верзилов (травень 1901 – квітень 1906 рр.), Петро Михайлович Добровольський (листопад 1906 – серпень 1910 рр.) і Флегонт Андрійович Шихуцький (квітень 1911 – 1917 рр.) [7, 60]. Членами управи були 12 осіб: В. Нерода (1901–1909 рр.), В. Харченко (1901–1913 рр.), Григорій Миколайович Красовський (1901–1903 рр.) [10, 72], О. Ляшенко (1903–1905 рр.), Герасим Володимирович Максимович (1906–1913 рр.), Д. Биковський (1907–1913 рр.) [12, 148], Іван Васильович Куртов (1909–1913 рр.) [5, 31], І. Дзвонкевич (1913–1917 рр.), Федір Петрович Валяєв (1913–1917 рр.), Іван Олександрович Сачок (1913–1917 рр.), Андрій Микитович Балака (1913–1917 рр.) [7, 59 зв., 60] та Олександр Олександрович Гортинський (травень 1915 – 1917 рр.) [11, 9]. Таким чином, із 1901 по 1917 рр. в управі служили 16 осіб.

Конкретизовані рамки перебування на посадах дозволяють зробити висновок про статичність кадрового складу виконавчої структури. Одні й ті ж особи переобиралися неодноразово. В. Харченко, скажімо, трудився на благо міста 20 років (1893–1913 рр.), стільки ж, але з перервою у два роки, Г. Красовський (1880–1890, 1893–1903 рр.), В. Нерода – 15 (1894–1909 рр.), Г. Максимович – 7 (1906–1913 рр.), Д. Биковський – майже 6 (1907–1913 рр.). «Нові обличчя» делегувалися, як правило, тоді, коли чинні службовці подавали у відставку за власним бажанням. Добре це чи погано? З одного боку, кадрова статика перекивала надходження нових ідей, пропозицій господарювати по-іншому, модернізуючи Чернігів і життя громади відповідно до запитів часу. Незмінність на посту у поєднанні з поважним віком особи породжувала індіферентність до інновацій, прагнення працювати «по старинці». З іншого – переобрання управлінців могло свідчити про високий рівень довіри до них, схвалення їхньої роботи. Тривало працюючи на посаді, люди здобували досвід, ставали професіоналами у певній галузі міського господарства; уможлилювалося втілення довгострокових проектів.

Вікові параметри посадовців обмежувалися в основному 40–50 роками, наймолодшим був 35-річний міський секретар П. Добровольський, найстаршим – 60-річний заступник міського голови і член управи Д. Биковський. За соціальним походженням 7 (43,75 %) службовців вказали про належність до дворянських родів, 2 (12,5 %) – вихідці з сімей священників, по 1 (6,25 %) – «полупанків», купців, козаків, селян, 3 (18,8 %) – не ідентифіковані. Члени управи були людьми освіченими, здобули знання у середніх чи вищих навчальних закладах. 5 (31,25 %) осіб (А. Верзилов, О. Гортинський, М. Рудін, І. Сачок і Ф. Шихуцький) закінчили відповідно Київський університет

Св. Володимира, Санкт-Петербурзький практичний технологічний інститут, Костянтинівський межовий інститут у Москві, Ризький політехнічний інститут і Санкт-Петербурзький університет. П'ятеро (31,25 %) управлінців (Д. Биковський, Ф. Валяєв, П. Добровольський, Г. Максимович і В. Харченко) навчалися у прогімназіях, гімназіях, духовних й учительських семінаріях. Один (6,25 %) – І. Дзвонкевич – випускник Чернігівського духовного училища. Про інших службовців (5 чол. або 31,25 % від загалу) допоки відсутня інформація. Наразі тільки знаємо, що А. Балака та В. Нерода працювали певний час учителями, І. Куртов – монтером, потім старшим позаштатним контролером у Чернігівському губернському акцизному управлінні [5, 31].

Службовці мали стаж роботи за спеціальністю, приміром, Ф. Валяєв, А. Балака, трудилися у губернських інституціях (І. Сачок, І. Куртов) чи земському самоврядуванні, скажімо, О. Гортинський. Після відставки з міської управи реалізовували себе на терені земської діяльності, зокрема, В. Харченко, або у статусі гласних Чернігівської думи (М. Рудін, А. Верзилов та інші). Результативність їхньої роботи неодноразово відзначалася на урядовому рівні. Так, М. Рудін був нагороджений орденами Св. Анни 3 ступеня, Св. Станіслава 2-го і 3-го ступенів, срібною медаллю у пам'ять про імператора Олександра III [3, 32]. А. Верзилов удостоєний двох орденів – Св. Анни 3-го ступеня і Св. Станіслава 2-го ступеня, медалі з нагоди сторічних урочистостей перемоги у Війні 1812 р. та нагрудного знака для осіб, котрі брали участь у святкуванні 300-ліття царювання дому Романових [7, 59]. Ф. Валяєв, попередньо пройшовши військовий шлях, мав чотири ордени (Св. Станіслава 2-го і 3-го ступенів, Св. Анни 3-го ступеня, Св. Володимира 4-го ступеня) і дві пам'ятні медалі (з нагоди успішного завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. і на честь правління імператора Олександра III) [7, 59 зв.].

Схвалення роботи управлінців офіційною владою підтверджується їхнім кар'єрним зростанням. Найуспішнішим виявився М. Рудін, який дослужився до дійсного статського радника [8, 1], себто, згідно з Табелем про ранги, його чин IV класу рівнявся генерал-майору в армії або контр-адміралу на флоті [18]. А. Верзилов досяг VI класу – колезький радник (полковник або капітан I-го рангу), Ф. Валяєв був полковником у відставці, тобто також дійшов VI щабля ієрархічної драбини, Д. Биковський – VII класу, надвірний радник (підполковник або капітан II-го рангу), В. Нерода – IX класу, титулярний радник (штабс-капітан чи старший лейтенант), В. Харченко і Ф. Шихуцький – X класу, колезькі секретарі (поручник або мічман), І. Дзвонкевич, П. Добровольський, Г. Красовський, І. Сачок – XII класу, губернські секретарі (корнет, мічман), Г. Максимович – XIV класу, колезький регістратор (прапорщик). І. Куртов був

особистим почесним громадянином, А. Балака не здобув чина [5, 3; 7, 59–59 зв., 60–60 зв.; 18], О. Ляшенко та О. Гортинський – не ідентифіковані.

Члени виконавчої інституції мали достатнє матеріальне забезпечення. Скористаємося даними про вартість їхньої нерухомості та обсяги заробітної плати. Послугуючись алфавітним списком виборців Чернігова, видрукованим у «Черниговских губернских ведомостях» від 19 січня 1913 р., можемо відзначити, що найбагатшими управлінцями виявилися О. Гортинський та І. Сачок. Їхня власність, з якої стягувався податок на користь місцевого бюджету, а отже, надавалися виборчі права, оцінювалася відповідно у 20180 і 13210 руб. [9, 2]. І. Сачку також належали «4 номери дерев'яних лавок на Олександрівській площі та 1 номер кам'яних лавок на Базарній площі» [6, 34]. Найменша вартість майна була у Г. Максимовича – 2650 руб. та А. Балаки – 2040 руб. Від трьох до п'яти тисяч оцінювалася нерухомість І. Дзвонкевича (3300 руб.), І. Куртова (3400 руб.), П. Добровольського (3930 руб.); будинок належав дружині Анні Степанівні, вона набувала виборчих прав, але голосував чоловік – П. Добровольський), А. Верзилова, В. Харченка (по 4180 руб. у кожного) та Ф. Шихуцького (4980 руб.). У межах п'яти-дев'яти тисяч коштувала власність Г. Красовського (5280 руб.), Ф. Валяєва (5550 руб.), Д. Биковського (6050 руб.), М. Рудіна (7000 руб.), О. Ляшенка (7410 руб.) і В. Нероди (8030 руб.) [9, 2].

Характеристика посадовців управи у політичній площині викликає складнощі. У списку гласних Чернігівської міської думи 1909–1913 і 1913–1917 рр. скликання знаходимо примітки «лівий», «правий», «нестійкий», напроти декотрих прізвищ вказані партії, але, приміром, один з управлінців вважався «лівим, октябристом», тоді як достеменно відомо про його членство у партії кадетів. Усе ж, скориставшись формулярними списками думців, делегованих 1909 і 1913 рр., можемо констатувати: поміж 16 службовців управи представляли достеменно «ліве» крило 5 чол. (31,25 %), «праве» – троє (18,75 %), політичні уподобання восьми осіб потребують уточнення [5, 35]. Ймовірно, когорта «лівих» підтримували О. Гортинський і В. Нерода, «правих» – О. Ляшенко і Г. Максимович.

Таким чином, викладений матеріал дозволяє підсумувати, що Чернігівська міська управа 1901–1917 рр. формувалася гласними думи і складалася з міського голови, секретаря та 3–4 управлінців. Усі вони вважалися державними службовцями й підпадали під контроль чиновників губернського правління. Особовому складу управи властива незмінність службовців, які переобиралися і працювали на посадах протягом кількох років, а то й десятиліть. Це були люди з середньою або вищою освітою, досвідом роботи за фахом, в інституціях муніципальних чи губернських.

Послужні досягнення підтверджувалися просуванням по кар'єрній драбині. Згідно з Табелем про ранги, управлінці здобули чини від колезького регістратора XIV класу до дійсного статського радника IV класу. Деякі з них відзначені державними нагородами (орденами і медалями) за сумлінну працю.

З погляду на соціальну стратифікацію, в управі були вихідці з селян, козаків, купців, але більшість – дворянського походження. Матеріально забезпечені, вони володіли нерухомістю чи торгово-промисловими закладами, що гарантувало набуття виборчих прав. Політична ідентифікація управлінців ускладнюється через відсутність необхідної інформації.

Посилання

1. Білоконь М. Органи державного управління та місце самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України: історико-правове дослідження) / М. Білоконь. – Х., 2003. – 260 с.

2. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–71.

3. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27–35.

4. Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11–19.

5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 145, оп. 1, од. зб. 588, 173 арк.

6. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 866, 58 арк.

7. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 868, 141 арк.

8. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 366, 8 арк.

9. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 555, 19 арк.

10. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1165, 126 арк.

11. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1373, 10 арк.

12. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, од. зб. 1558, 178 арк.

13. Ерошкин И. История государственных учреждений дореволюционной России / И. Ерошкин. – М., 1983. – 351 с.

14. Зайончковский П. Российское самодержавие в конце XIX века / П. Зайончковский. – М., 1970. – 442 с.

15. Земский сборник Черниговской губернии. – 1892. – № 8–9. – 292 с.

16. Качмала В. Наростання загальної кризи на Лівобережній Україні в роки Першої світової війни / В. Качмала // Краєзнавство: Науковий журнал. – К., 2011. – № 4. – С. 238–246.

17. Писарькова Л. Городские реформы в России и Московская дума / Л. Писарькова. – М., 2010. – 752 с.

18. Табель о рангах (по состоянию на 2-ю половину XIX – начала XX века [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/tabel_end.php

19. Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с.

20. Шевченко В. Проблема біженців на Чернігівщині в роки Першої світової війни / В. Шевченко // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1999. – Вип. 4. – С. 54–57;

21. Шрейдер Г. Городская контрреформа 11 июня 1892 г. / Г. Шрейдер // История России в XIX в. – М., 1913. – С. 181–208.

Шарая Л.М. Черниговская городская управа 1901–1917 гг.: коллективный портрет

Говорится о Черниговской городской управе, которая действовала на протяжении 1901–1917 гг., акцентируется внимание на ее полномочиях, образовательном уровне

личного состава, социальном происхождении, материальном обеспечении, политических симпатиях управленцев.

Ключевые слова: городское общественное управление, городская управа, городской голова, секретарь, служащие.

Shara L.M. Chernihiv City Council in 1901–1917: joint portrait

The article examines Chernihiv City Council during 1901–1917. Attention is paid to its authorities, employees' educational level, their social origin, financial support and leaders' political preferences.

Key words: city public administration, city council, mayor, secretary, employees.

04.03.2014 р.

УДК 94 (477.51): «18/190»

С.Г. Бойченко

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. НА ПРИКЛАДІ СТАРОГО ПРАВОСЛАВНОГО КЛАДОВИЩА У ЧЕРНІГОВІ

У статті розглянуто особливості міської поховальної культури XIX – початку XX ст. на прикладі старого православного кладовища Чернігова. Простежено історію виникнення та формування кладовища. Розроблено типологію надгробків, визначено їх історичну та художню цінність.

Ключові слова: кладовище, поховальна культура, надгробок, історія, Чернігів.

Процес організації старого православного кладовища у Чернігові на початку XIX ст. співпав у часі з виданням Сенатом та Синодом ряду указів, які забороняли ховати померлих на погостах міських церков та вводили новий порядок поховань поза містами, на кладовищах. Введення нових правил було спричинено необхідністю запровадження в практику поховання запобіжних санітарних заходів після епідемії чуми в 70-х роках XVIII ст. Для кладовищ передбачалося відводити місця на «выгонной земле», не ближче ніж сто сажень від останнього міського помешкання (213 м), а їх утримання покладалося на купців та міських жителів [1, с. 340–341, 409, 500, 621–622, 1079].

Інтенсивний приріст міського населення призвів до необхідності реорганізації адміністративного устрою міст. Нові «регулярні плани» враховували потребу облаштування нових місць поховань, адже існуючі приходські кладовища були переповнені. Новий поховальний комплекс у Чернігові був організований на північний захід від міста. Він складався з православного та єврейського кладовищ. Це був найбільший цвинтар, на якому ховали міське населення упродовж XIX – сер. XX ст.

На виконання указів для православного